

UDK 821.163.4.09-31

Pregledni rad

Vedad SPAHIĆ (Tuzla)

Filozofski fakultet Univerzitet u Tuzli

vedad.spahic@bih.net.ba

TANJI KRAJ TELESKOPSKOG STIKA

O moralnim izvorima narativnog identiteta u romanu *Svi moji Zuvdije Hodžića**

Bog mora da je miran, kao da je Spinozin puki tok prirode.

Sve je ovo autobiografija, a ne filozofija.

Bertrand Russell

Zuvdija Hodžić, kao i većina bošnjačkih pisaca crnogorsko-sandžačkog porijekla, beskompromisan je sljedbenik esencijalističkih koncepcija sopstva. Mitološke apoteoze ljudskog života determiniranog patrimonijalnim korijenima i mističnim providencijalnim vezama sa zavičajnim iskonom u životnim kovitlacima za njega imaju vrijednost konstante. Periferni, liminalni i bastardni identitet rodnog Gusinja, u povijesno-memoarskom romanu (porodičnoj hronici) *Svi moji* promiče se u etički superiornu kulturno-identitetsku konfiguraciju utemeljenu na liberalnim tradicijama heterodoksnog derviškog pokreta bektašija, crnogorskom patrimonijalnom humanizmu (čojstvo) i gorštačkoj srođenosti sa prirodom ne samo kao modusom biološkog opstojanja nego i kao izvorom morala koji podržava dijalektiku jedinstva (u) različitosti.

Ideja obnovljenog dodira s prirodom, iscjeljenja antinomije između uma i čulnosti, prevazilaženja podjela među ljudima i stvaranja „zajednice komunikativnog djelovanja“ najbližije prijanja uz Habermasovu misao o moderni kao prerano napuštenom projektu. Tako dizajniranoj idejnoj agendi sam Hodžić postavlja neka za ove prostore tipična ograničenja. Sukladno općoj tendenciji definiranja vlastitog identiteta nasuprot nekoj drugoj grupi, kao suprotnost zavičajnima figuriraju (na periferiji humanuma) prostori u kojima nije sprovedena uspješna akulturacija

* Zuvdija Hodžić: *Svi moji*, OKF, Cetinje, 2016.

različitih identitetskih imputa. Primjer historijskog promašaja u tom pogledu predstavlja Bosna koju Hodžić percipira u imagoškim vidicima tamnovilajetskih stereotipa. Općenito, postmoderne narativne tehnike, koje preferira autor, nisu baždarene za dimenzije etičkog monumentalizma i 'velike priče' kakva je identitetski kult predaka.

Ključne riječi: *povijesno-memoarski roman, izvori morala, esencijalizam, identitet, stereotipi, postmoderne narativne tehnike*

U duhu Habermasova stava o moderni kao nepotrošenom projektu opsesivni poetički izazov jednog kruga južnoslavenskih pisaca s kraja prošlog i prvih decenija ovoga stoljeća, koji su već sveli ili svode svoje životne i stvaralačke bilance, bilo je traženje rješenja kako usvojiti postmoderne narativne tehnike a ne odreći se modernog svjetonazora, esencijalistički utemeljenih 'velikih priča' i intelektualnog misionarstva. Miloradu Paviću, Dževadu Karahasanu, Tvrtku Kulenoviću, Nedjeljku Fabriju... u takvim se nastojanjima dostojno pridružuje i crnogorsko-bošnjački pisac Zuvdija Hodžić. Postmoderne procedure koje su obilježile njegov prethodni, u kritici dobro primljeni, roman *Davidova zvijezda* – fragmentacija, tehnika montaže i kolaža, uvođenje dvojnika, mistifikacija vremena i narativnog prostora, meta i intertekstualnost, posezanje za provjerljivim i vakantnim citatima, intermedijalnost – prisutne su i u novom, povijesno-memoarskom romanu (porodičnoj hronici) *Svi moji*. U tom na prijelazu stoljećā poetološki konjuktornom ruhu pisac raspreda svoje dvije velike priče – estetsko-utopijski kult priče i pričanja u *Davidovoj zvijezdi* i identitetski kult predaka u *Svi moji*. Obje spadaju u krug tema potrage za sopstvom koja je u velikoj mjeri obilježila novovjekovnu kulturu.

Krug i vrludava linija

Dokumentarno podložena generacijska pripovijest, uz svu razgobljenost, fragmentarnost, umnažanja narativne perspektive, miksanja fikcije i fakata u vremenu i prostoru, morala je zadržati u znatno većoj mjeri no što je slučaj s prethodnim romanom elemente tradicionalnog pripovijedanja: lineararnost, sukcesivnost, mimetičnost i historičnost. Akcenat na svesremenosti priče kao antropološkog fenomena u *Davidovoj zvijezdi* učinio je, kako primjećuje Tatjana Bečanović, da „istorija se pojavljuje u diskontinuitetu, razbijena i dekonstruisana (...) tako da se u romanu, u krajnjoj instanci, briše oštra granica između antipodnih pojmova: istorije, to jest logosa, i priče, to

jest mitosa“¹ (Bečanović 2006: 122). Takvom u osnovi cikličkom konceptu povijesti kao stalnog vraćanja odnosno traženja sebe u prošlosti („Došao sam ovamo da bih se srio sa sobom...“, kaže junak po dolasku u Bagdad kao simboličko izвориšte priče i pripovijedanja) odgovarala je metafora kruga koji se i javlja kao organizacioni princip prološko-epiloške strukture *Davidove zvi-jezde*. Identitetskom pak narativu romana *Svi moji* primjerena je linearnost, kako u svom vertikalnom (vremenskom) tako i horizontalnom (prostornom) protezanju. Monumentalizacija prošlosti upisuje nepomirljivu razliku među epohama i generacijama² od kojih je svaka na svoj način velika i značajna, pa je u skladu s tim i umjetničko djelo spomenik koji otkriva bezvremeno biće povijesnog razdoblja kao takvog. Tok povijesti je linija, koja može biti vrludava, ali to ne mijenja karakter sukcesije; nova pokoljenja prošlost ne mogu ponoviti (Hodžić nije nostalgican pisac!), mogu joj se samo diviti i učiniti sve da se potomci njima dive. U romanima cikličke koncepcije vrijeme se posuvraćuje na metaforičkoj osi – krug se zatvara analogijom sadašnjeg i prošlog. Pasatistički koncept *vice versa* funkcionira metonimijski i u idealnom slučaju ima strukturu i oblik teleskopskog stika, novi izdanci svojim su dimenzijama vazda u deficitu spram prethodnih, ali im ukorijenjenost u pripadnom biću obezbjeđuje uporište i snagu da u nemilosrdnom svijetu, u kome se samo produbljuje suprotnost između morala i 'napretka', podnesu sve veće izazove i savijanja. Ono što se ne pokida vrijednost je bez presedana dostojna divljenja. Moralni kriteriji su dobrota i čovječnost, a korelat osjećaja obaveze da se djela u skladu s njima jeste očekivanje slave i zahvalnosti od potomstva. Nije to,

¹ U tom smislu narativni tretman prošlosti u *Davidovoj zvijezdi* primjereniji je onom konceptu koji, u razumnoj mjeri, uključuje alteritet, tj. zauzimanje objektivizirajućeg odstojanja prema svom društvu, kulturi i povijesti, onog odstojanja koje moderni razvojni tokovi i podrazumijevaju, za razliku od romana *Svi moji* u kome gordi singularni glas odjekuje pejzažima lične i porodične prošlosti.

² Hodžićeva pripovijest generacijski se prenosi od onog koji je prvi „vjeru predaka zamijenio vjerom potomaka“, do mog đeda, Cuf-Alije, bektašijskog šejha, i oca Šeća koji je vjeru u Alaha zamijenio vjerom u ljude, koji nije ulazio ni u tekiju da zikri ni u džamiju da klanja, što je Cuf-Alija tumačio božjom voljom a ne insanovim grijehom“, pa sve do Zuvdije koga je „sudbina učinila piscem koji vjeruje da tim ispunjava svoj i preuzima očev dug“ (*Svi moji*, str. 8). Ovaj porodični rodoslov trebao bi, iz generacije u generaciju, potvrđivati najvažniju konstitutivnu odrednicu piščeva svjetonazora – slijeđenje unutrašnjeg glasa i podsticaja sopstvenog bića. Na tragu vjerovanja da je samoodređujuća sloboda ključ vrline, odluke i izbori predaka predstavljaju, dosljedno, autonomno stvorene forme u skladu sa kojima su živjeli, a pravilan (moralan!) odnos prema prirodnom poretku stvari svodi se na pitanje artikulacije našeg unutrašnjeg glasa. Po srijedi je, u stvari, moderna ideja ekspresivne individuacije kombinovana s herderovskim shvatanjem nacionalnih identiteta kao različitih načina izražavanja ljudskosti, koje autor nastoji učitati u prošlost i protegnuti na vlastiti rodoslov.

dakle, onaj vid pasatizma koji nas želi približiti neponovljivoj prošlosti, već prije ima za cilj ostvariti neko intertemporalno, transhistorijsko jedinstvo povezujući nas sa najvišim duhovnim artikulacijama različitih epoha. S takvim ambicijama pisan roman *Svi moji* predstavlja jedan vid istraživanja ljudske situacije, tj. načina na koji smo situirani u prirodu i među druge ljude, kao mjesta izvorā morala, ali i traganje za subjektivnim ispunjenjem, koje, po autoru, treba da bude dio „paketa“ – da se dostiže unutar života koji za svoje ciljeve, osim ličnih, ima i druga dobra. Identitološki, uzimajući u obzir teorijska polazišta, Hodžićev roman sveobuhvatno istražuje sopstvo, definišući poziciju subjekta: u porodičnom stablu, u prostoru društvenih statusa i funkcija, u intimnim i privatnim odnosima s ljudima koji su mu bliski i, što je ključno, u prostoru duhovne i moralne orijentacije unutar koje subjekt proživljava svoje najznačajnije odnose i veze.

U tom je kontekstu Hodžić, kao i većina bošnjačkih pisaca sandžačko-crnogorskog porijekla, beskompromisan sljedbenik esencijalističkih koncepcija sopstva. Štaviše, vrijedi ocjena da zavičajnost kao resurs identitetskih utemeljenja, barem u onim estetski relevantnim opusima i djelima, svoj apogej i svoje iscrpljenje u bošnjačkoj književnosti *en general* vezuje za pisce poput Ćamila i Safeta Sijarića, Huseina Bašića, Faiza Softića... čije mitološke apoteoze ljudskog života determiniranog patrimonijalnim korijenima i mističnim providencijalnim vezama sa zavičajnim iskonom u životnim kovitlacima imaju vrijednost konstante. Baš kao i za Zuvdiju Hodžića:

„Uvijek kad mi život nametne iskušenje, kad zastanem pred opasnošću, iz tame izroni gusinjsko groblje s rohavim nišanima. Na jednom od njih – vidim svoje ime. Tada znam da ću postupiti kao čovjek.“ (*Gusinjska godina*, str. 25)

„Čitao sam u Stambolu priču o grčkom junaku što čim bos takne zemlju – dobije veliku snagu. Tek sam ovdje razumio. Sudbinski se vezati za svoje ljude, za zemlju svoju i muku njenu. Iz nje i korijena svoga naroda vući snagu za sebe i svoje djelo.“ (*Gusinjska godina*, str. 109)

Priroda kao izvor morala

Linearnost funkcionira i po prostornoj horizontali na istom načelu kompromitacije esencijalnih vrednota srazmjerno fizičkom udaljavanju od genuinih identitetskih čvorišta³. Jedno od takvih su pišćev zavičaj – živopi-

³ Umjesto kompromitacije u prethodnom romanu *Davidova zvijezda* na djelu je model nivelacije kako po vertikalnoj tako i po horizontalnoj osi, a što je u vezi sa kultom priče i njenim univerzalističkim reperkusijama, *vice versa* kultu identiteta koji se na obje ravni legitimira

sni planinski lanac Prokletije i rodno mjesto Gusinje na tromedi Crne Gore, Albanije i Kosova. Ono što je ranije percipirao možda i kao hendikep, taj periferni, liminalni i bastardni identitet⁴, u romanu *Svi moji* definitivno promiče u etički superiornu kulturno-identitetsku konfiguraciju utemeljenu na liberalnim tradicijama heterodoksnog derviškog pokreta bektašija (posebno raširenog i poštovanog među Albancima)⁵, crnogorskom patrimonijalnom humanizmu (čojstvo) i gorštačkoj srođenosti sa prirodom ne samo kao modusom biološkog opstojanja nego i kao izvorom morala koji podržava dijalektiku jedinstva (u) različitosti⁶. Gusinjeci su, po Hodžiću, upravo to: galvanizirani ljudski materijal, optimalna ilirsko-slavensko-islamska identitetska legura stopljena u prokletijskoj 'arkadiji' koja, baš onako kako su vjerovali rani romantičari, čini ljude čovječnijim⁷ što su uslovi u kojima žive

upisom razlika. Bez obzira na vremenske i prostorne razdaljine u priči nema privilegovanih, svi su ravnopravni – „i bogati kalif Al-Rašid i ubogi grnčar Abu-al-Atajjah...“ (*Davidova zvijezda*, str. 78), priča je tu da briše granice od Gusinja (kao graničnog toposa *par excellence*: „Bliža je meni granica nego njima košulja“, kaže jedan od likova *Davidove zvijezde*) do Bagdada, od Ulcinja do Izraela..., ali i one „između sna i jave, mašte i onoga što se stvarno dešava, fikcije i fakiije, paradigmatičke istine i cikličnog obnavljanja sreće“ (Capriqi 2004). Istu svrhu u *Davidovoj zvijezdi* preuzima i cjelokupna struktura romana: „Paralelno odvijanje jednog života u podnožju Prokletija gdje sudbina političkih, konfesionalnih, plemenskih, nacionalnih, državnih i drugih ukrštanja diktira životnu filozofiju stanovništva ovih krajeva, sa Bagdadskim pazarom kao iz bajke, jeste originalna ideja gdje se pokazuje snaga uopštavanja i univerzalnost pripovijedanja“. (Capriqi, *ibidem*) Priča je tako, svojom tranzitivnošću, svojom moći da prelazi granice, u prostoru i vremenu, sinegdohički korelat sudbine čovjeka kao bića koje prevazilazi i nadživljava sve pa i zla koja nanosi sam sebi.

⁴ „Dodjem u Stambol i pitaju me: ko sam? Kažem da sam Turčin, a oni zanjišu glavom: E, nijesi, ti si Arnaut. Dođem u Skadar kao Arnautin, a oni će: Jok, more, ti si Bošnjak. Dođem u Sarajevo, a pitaju me ljudi oklen sam i ko sam. Kažem: Bošnjak. A Bošnjaci će: Hajd, bolan, otkud! Ti si Crnogorac, samo što ti je vjera naša. A jedan iz Podgorice ne priznaje ni to, no veli: Turčin si, šta drugo“, kazuje jedan od junaka u romanu *Gusinjska godina*.

⁵ Ozračje ove tradicije, uključujući i činjenicu da su bektašije masovno prilazile albanskom partizanskom pokretu u Drugom svjetskom ratu, pogoduje uvjerljivijem tumačenju svjetonazorskih krajnosti koje su obilježile piščev porodični rodoslov u spektru od sufizma do marksizma. Jer, bilo koje institucionalno objašnjenje ovih promjena, primjerice ono da religija odumire kada se suoči sa naučnom racionalnošću, zvuči neubjedljivo pa i depasirano ako se ne dopuni razumijevanjem konkretnog kulturnog konteksta. Hodžićevi favoriti, na oba pola, protagonisti su ideala strogog i nepristrasnog dobročinstva.

⁶ Generalno, u cijelom romanu, Hodžić insistira na plodotvornosti složenog i dvosmjernog odnosa između religijskih i sekularnih izvora morala.

⁷ „Okupljamo se oko zajedničkog ognjišta, tu priređujemo gozbe (...) a na tom seoskom ognjištu gori vatra koja do dna srdaca nosi prvi osećaj ljudskosti“ (Ruso 2001: 132). Ili: „Kada kod najsrećnijeg naroda na svetu vidimo grupe seljaka koje sređuju poslove pod hrastom i uvek se ponašaju mudro, možemo li da ne preziremo prefinjenost drugih nacija koje sebe čine slavnima i bednima s toliko umeća i tajnovitosti“ (Ruso 1993: 92) Osim etno-lokalnih specifikacija ne vidimo u Hodžićevu naturizmu ikakvu suštinsku razliku, prila-

ekstremniji; priroda kao norma postaje njihov unutrašnji glas i vanjsko, facialno, obilježje – *čehre*:

„Vidiš, ja volim snijeg, kad sve pokrije i očisti, objeji krovove, drveće, sokake, čaršiju. Kad smo bili djeca – što je više padao nama sve milije. Uživali smo. Grije se kuća, radnje i dućani, ljudi se tada najviše druže i okupljaju. Preko dana u Šećovoj i drugim radnjama, uveče na sjednicima – duge su noći, ima se vremena. Od starijih smo učili da znamo kada će „bješko“: kad se oko mjeseca javi svijetli krug; kad zvijezde trepere; kad oblaci brzo pokriju nebo; kad drveće zamiriše; kad i kako vjetar puhne; kad se dim povije i diže pravo u nebo. ...I po ponašanju, domaćih životinja i ljudi – kakvo im je čehre“.

En general, odnos zavičajne prirode i ljudi konceptualiziran je na način blizak onome što se u filozofskoj tradiciji naziva teorijom 'ontičkog logosa', tj. onim predmodernim shvatanjima po kojima se, kao u Šekspirovim dramama, isti hijerahijski poredak manifestuje u različitim domenima – u prirodi, u životu ljudi, životima drugih bića..., a oni su tako usaglašeni da se poremećaj u jednom odražava na drugi i obratno. Slika koju nam na tom fonu donosi Hodžić, premda iz registra mitološke fantastike, uklapa se u širi mistifikacijski kompleks zavičajnih idila i bergerada. Na dolazak okupatora priroda je dala svoj odgovor:

Tog je dana počelo umiranje Arneške doline. Oni što su je zaposjeli, navukli su na sebe i svoje nesreću. Voćke su prve počele da se suše, napali su ih šuga i lišaji, grane da se lome, plodovi da kržljaju ili opanu tek što se zametnu, stoka da mrša i jalovi, vode da se mute, izvori sve češće da presušuju, puzavice da osvajaju zidove i kuće, trnjine i divljake da đikaju po baštama i livadama, zemlja da zijeva razvalinama. (*Svi moji*, 45)

Postrusoovska shvatanja prirode, uprkos svekolikom prosvjetiteljskom optimizmu i akvizicijama scijentizma, u humanistici i umjetnosti nisu diskurs jasnih odgovora, već prije gubitak ukorijenjene izvjesnosti i „zbrkani i duboki život gde se izručuje sve ono u nama što je neizrazivo“⁸ (Tejlor 2008: 445), ri-

godbu ili redizajn rusoovskog učenja kojemu je „u osnovi ideja da je život jednostavnih seljaka bliži zdravoj vrlini i trajnim zadovoljstvima od iskvarene egzistencije stanovnika gradova“ (Tejlor 2008: 449).

⁸ Moderna umjetnost u tom smislu i jeste odgovor na činjenicu da poredak stvari nije očigledan i da ga se, mimo postojećeg raspona referencija, može učiniti vidljivim putem novog jezika koji objelodanjuje ezoterično. „Priroda, koja je nekad prethodila pjesmi i bila dostupna za podražavanje, sada zajedno sa pesmom deli svoje zajedničko poreklo u pesnikovoj kreativnosti“ (Tejlor 2008: 572). U proznim tekstovima ova se tendencija ispoljavala kroz svijest o neizbježnom dvojstvu i distanci između subjekta i svijeta te poimanjem

ječju, ono što je Bodler, tragajući za simbolizmom u prirodi koji nije zasnovan na prihvaćenim konvencijama, sabrao u svojoj programskoj metafori 'šuma simbola', a potom dodatno usložnio povlačenjem oštih distinkcija između prirode, etike i estetike, s krajnjim ciljem da se umjetničko djelo odvoji od svakog odnosa koji ide povrh (uključujući i odnos prema prirodi), a da pri tom ipak zadrži njegov epifanijski kvalitet (larpurlartizam)⁹. Imajući u vidu da i u pluralnom filozofskom diskursu prošloga i ovog stoljeća dominiraju učenja poput teorije racionalne kontrole koja ustrajava na viđenju prirode kao amoralne, čak i divlje i iracionalne energije koja je izvor nezajažljivih želja¹⁰, potom instrumentalno razumijevanje prirode koje se prema njoj odnosi kao resursu, savitljivoj materiji koju treba uobličiti tako da se postiže boljitak i širi univerzalna sreća, te ekološke teorije partnerstva i balansa, posve je netipičan taj dosegnuti stepen ubijedenosti u ekspresivističku¹¹ korespondenciju prirode i morala, podržan uvjerenjem da obnovljeni kontakt sa dubokim, strahopoštovanja dostojnim, prirodnim izvorima daruje uzvišenu kvalitetu ljudskom životu. Ipak, Hodžićev naturizam može se razumjeti kao rekacija na *mainstream* savremene civilizacije koja u svođenju ljudskih motiva na interese i zadovoljstva sužava ontološki prostor za metafizička učenja, duhovne težnje i ono što nova filozofija morala naziva *snažnim vrednovanjima*, ustrajući na tome da su „izvjesne svrhe i ciljevi koji pretenduju na naše prihvatanje nesamjerljivi s nekim drugim našim željama i ciljevima“ (Tejlor 2008: 498), a istovremeno se pozicionirajući i kao alternativa svjetonazorima radikalnih,

vremena kao nepovezanog slijeda trenutaka, gdje neka ranija iskustva, pa i identitet gube koherenciju, ili se, kako govori Prust, sopstvo javlja kao *plusieurs personnes superposées* (više naslaganih ličnosti).

⁹ A što je sve pripremljeno još Kantovom estetikom bezinteresne ljepote i njene neovisnosti od dobroga.

¹⁰ Na tragu šopenhauerovskog razumijevanja mračnih dubina ljudskih motivacija i nekultivisanih instiktivnih energija ni književna djela ne zaostaju u prikazivanju radikalnog alteriteta izvora, za šta se najčešće kao primjer uzima omiljeno štivo postkolonijalne kritike – Konradov roman *Srce tame*. Posmatrajući ples afričkih domorodaca junak osjeća duboku nelagodu: „Oni su zavijali i skakali i vrteli i pravili užasne izraze lica; ali, ono što vas je uzbuđivalo bila je upravo misao o njihovoj ljudskosti – kao što je vaša – misao da ste vi samo daleki rođaci ove divlje i strastvene buke. Odvratno. Da, to je bilo prilično odvratno; ali ako ste dovoljno čovek, priznali biste sebi da je u vama prisutan tek neznatni trag reakcija na užasnu iskrenost ove buke, nejasna sumnja da u tome ima smisla koji biste vi – vi koji ste toliko udaljeni od noći početaka – mogli da razumete. Šta je to, naposljetku, bilo? Radost, strah, tuga, odanost, hrabrost, bes – ko to može znati? – Istina oslobođena svog taloga vremena“ (Konrad 2004: 70)

¹¹ Pod ekspresivizmom se u kategorijalnom aparatu filozofije prirode podrazumijeva manifestovanje prirode u svakome od nas kroz oblike izražavanja – svoja osjećanja izražavam na svom licu, svoje misli riječima koje izgovaram ili pišem, svoje viđenje stvari u umjetničkom djelu, itd...

ekoloških, antiutilitarističkih i antitehnicističkih pokreta koji ne nude izlaz iz depresivnog stanja društva zahvaćenog fragmentacijom, tanjenjem veza, gubitkom dubine, smisla i sadržaja u odnosima među ljudima. U tom kontekstu, ideja obnovljenog dodira s prirodom, iscjeljenja antinomije između uma i čulnosti, prevazilaženja podjela i stvaranja „zajednice komunikativnog djelovanja“ najbližije prijanja uz, kako smo već naznačili, Habermasovu misao o moderni kao prerano napuštenom projektu. Ali, tako dizajniranoj idejnoj agendi sam Hodžić postavlja neka za ove prostore tipična ograničenja.

Tamnovilajetski stereotipi

Sukladno općoj tendenciji definiranja svoga identiteta nasuprot nekoj drugoj grupi, kao suprotnost zavičajnima figuriraju (na periferiji humanuma) prostori u kojima nije sprovedena uspješna akulturacija različitih identitetskih imputa. Primjer historijskog promašaja u tom pogledu predstavlja Bosna koju Hodžić percipira heterotopijski¹², u imagološkim vidicima tamnovilajetskih stereotipa, a o čijoj vitalnosti svjedoči, eto, i njihovo prisustvo kod autora od kojih bi se očekivao veći senzibilitet i bolje poznavanje multikulturnih zajednica. Naratorovoj rođaki koja je živjela u Bosni

„jednog sina na silu su odveli Hrvati, drugog Bošnjaci, trećeg Srbi... Šćer joj oteli, izgubio joj se trag... Sva tri sina poginula po noći, jedni pucali na ovu stranu rijeke, drugi na onu, ko zna – možda pogodili jedan drugoga...“ Muž je poginuo bacivši se iz voza kada su mu sanduk, u kome su bili posmrtni ostaci jednog od sinova, „ukrali, misleći da nešto krije“. (*Svi moji*, 53)

Vratila se u zavičaj i poručuje:

„Neću, vala, da mi kosti počivaju u toj poganoj i zloj zemlji. Ako me smrt nađe – neka mi zemlja kosti izbača...“ (*Svi moji*, 53)

Redukcionizam i esencijalizam odrednice su, što je prirodno, i usmene građe – predaja, anegdota i hićaja za kojima Hodžić poseže u argumentaciji svog 'identitetskog atlasa', pri čemu uvijek moramo imati u vidu da iste tradicije pamte i sadržaje koji mogu poslužiti za egzemplifikaciju sasvim suprotnih teza. Bošnjačka predaja, npr., poznaje mnoštvo anegdota u kojima su Bošnjaci superiorniji od namjesnika, koji su najčešće bili turskoga porijekla. Hodžić je, međutim, pronašao jednu u kojoj stvari stoje drugačije:

¹² Termin ovdje koristimo u izvornom fukoovskom smislu po kome su heterotopije sva ona stvarna mjesta, prostori, ambijenti... koji iako su vezani uz realno vrijeme ipak sadrže u sebi jedan vanvremeni, nestvarni, fikcionalni sadržaj ili značenje. Heterotopije su antipodi utopijama, dizajnirane protivno postojećoj logici mjesta.

„Dogovorili se Bošnjaci da nešto idu kod vezira. Njemu to nije bilo po volji. Rekao im da dođu za tri dana. Slugi kazao da ispod ćilima prosepe zemlju izvađenu iz njihovog kraja. Samo što su sjeli, počeli da se vrpolje i sumnjičavo gledaju jedni u druge. Mudri vezir ih zadržavao a oni nestrpljivi da što prije odu, ustajali i odlazili, kivni na sebe i svoje, posvađani. Zaboravili što su došli“. (*Svi moji*, 187)

Priroda je, kako vidimo, 'zakonodavac sa izvršnim ovlastima' kome na raspolaganju stoje sankcije za one koji ne prihvataju pravila. A, ukoliko se pojavi, dualizam *priroda – kultura* može biti prevladan jedino u korist prirode, naturizacijom odnosno akulturacijom koja se povinuje prirodnim zakonima. Sukladno tome, prokletijski ris zatočen u kafezu frankfurtskog zoološkog vrta sinegdohički je znak ćorsokaka savremene civilizacije. *Svi moji* u tom pogledu ne skriva namjeru da bude moralna lekcija, a što u tekstovima *non-fiction* žanra podrazumijeva (i u pravilu proigrava!¹³) povlašteni položaj autora, koji insistira na vlastitoj moralnoj bespriječnosti kako bi i govor o vrijednostima bio vjerodostojan¹⁴. U Hodžićevom svijetu stoga ne stanuju ironija i sumnja – sve je nepomućeno kao padine Prokletija u sunčane zimske dane. Onkraj diversifikacije izvora morala svojstvene raščaranoj (post)modernoj kulturi¹⁵, iz Hodžićeve „dionizijske“ perspektive, „središnji dio dobrog života mora se sastojati u otvorenosti ka prirodnim podsticajima, u usaglašenosti sa njima, a ne odsečenosti od njih“ (Tejlor 2008: 557), a prednost opisane identitetske konfiguracije u tome je što utapanje u jedinstvo s prirodom, nudeći osjećaj punoće i samopouzdanja¹⁶, ne implicira negaciju individualne autonomije i

¹³ Poststrukturalna teorija sklona je, štaviše, povlačiti znak jednakosti između fikcije i tekstualizacije. Pri tome se često poseže za usporedbom sa autoportretom. Ako naslikam autoportret, to nisam ja, to je moj autoportret. Tako je i autobiografski diskurs uvijek portret jednog od mnogih mojih identiteta.

¹⁴ U radovima posvećenim poetici svjedočenja upravo se naglašava tenzija između testimonijalnog i estetskog kao posljedica implicitnog moralnog angažmana svjedoka, što sakralizira njegov status, a „toj sakralizaciji zauzvrat odgovara otjelovljenje jedne istine ili nekog načina pristupa faktičkoj istini“ (Subašić Thomas 2014).

¹⁵ U onom izdanju koje nam donosi na primjer Tomas Man u *Čarobnom brijegu* oslikavajući, također, skladne ljepote suncem obasjanog svijeta, iza kojeg stoje užasi starosti, raspadanja i ljudske žrtve.

¹⁶ Na briljantan način ovu je inačicu esencijalizma oličenu u ideji jedinstvenog sopstva ironizirao poljski pjesnik Zbignjev Herbert. Jedino kamen, u svakom trenutku jednak samome sebi, posjeduje optimalan, savršeno otporan i nepromjenjiv identitet:

„Kamen
je savršen stvor

dostojanstva slobodnog samoodređujućeg subjekta!?! *Ergo*, humanistička prostranost u najmanju ruku kontradiktorna parohijalnoj logici etno-kulturnih stereotipa i esencijaliziranih heteropredodžbi!! Očito da prevagu nosi, s jedne strane, ono što Fuko naziva diskurzivnom moći a odnosi se na načine kojima konjunktorni diskursi (u ovom slučaju 'superiorni ideologem' crnogorskog multikulturalizma) reguliraju mišljenje i djelovanje ljudi tako što oblikuju njihove identitete, a s druge strane imamo argumenata u svemu tome prepoznati univerzalni problem na koji ukazuje isti autor – da su i visoki etički i duhovni ideali često isprepleteni sa isključivošću i odnosima moći.

Umjesto zaključka: obol književnoj modi

Nastale uporedo sa gubljenjem vjere u transcendenciju i 'velike priče' postmoderne narativne tehnike nisu, međutim, baždarene za dimenzije etičkog monumentalizma. Gravitacija gustog i monohromnog esencijalističkog jezgra u ovome romanu suspendira osnovnu svrhu postupaka kao što su fragmentacija, polifokalizacija, mistifikacija, simultanizacija – a to je postizanje efekta pluralnosti i kaleidoskopske strukture primjerene postmodernom konstruktivističkom poimanju identiteta. Otuda se, primjerice, izmjene pripovjedačke perspektive doimaju više kao tehničko rješenje autentifikacije naglašenih samoafirmacijskih sadržaja (izbjegavanje prvog lica singulara, upotreba tuđeg govora, pisama, faksimila, foto-albuma...). I piščeva supruga tako će se u jednom dijelu romana javiti kao njegov biograf !?!? Izbor „tuđeg govora“ sproveden je striktno prema kriteriju autobiografske pertinencije, tako da ne možemo govoriti o nekom oživotvorenju bahtinovskog koncepta dijalogičnosti i višeglasja kako tvrde pojedini autori ističući 'svjedočenja drugih' kao tobož djelotvoran način da se izbjegne jednoobraznost slike o sebi i svojoj porodici (Pogl. Rebihić 2017: 181). Problem se dodatno i relativizira i usložnjava u drugom dijelu romana kada iskaz poprima testimonijalni karakter, ako imamo u vidu da je autobiografski tekst zapravo plod što svjesne filtracije doživljaja što perceptivnih slijepih mrlja i ograničenja vezanih za odnos kolektivnog

jednak sebi
potčinjen svojim granicama

tačno ispunjen
kamenim značenjem..."

(Herbert 2008: 286)

Teorijski elaboriran ovaj ideal podrazumijeva centar kontrole koji savršeno upravlja iskustvom i konstituiše poretke racija pomoću kojih efektivno vladamo svojim mišljenjem i životom.

pamćenja i individualnog svjedočenja¹⁷, tako da je svaka autobiografija, uključiv i one koje slove kao historijski pouzdana svjedočenja, „apokrif nemoguće autobiografije kao takve“ (Kordić 2000: 105)¹⁸, ali je jednako neporecivo, složit ćemo se sa Žakom Deridaom, da „bez mogućnosti te fikcije, bez spektralne virtuelnosti tog simulakra i prema tome te laži ili tog fragmentiranja istinitog, nijedno istinsko svjedočenje kao takvo ne bi bilo moguće“ (prema Subašić 2014). Dolazak ovih pitanja u fokus teorijske refleksije odvijao se uporedo s rehabilitacijom statusa nefikcionalne proze odnosno činjenicom da je u postmodernizmu autobiografija umjesto strogo omeđenog žanra postala svepriputan diskurs. Razlog tome nije intenzivirani optimizam spram dostupnosti supstancijalnih istina, već suprotno – fascinacija postmodernim konstruktivističkim poimanjem diskursa (svakog pa i nefikcionalnog) u kojem su činjenice sporedne, a primarni performativni, retorički, ideološki i identitetski faktori koji konstituiraju strukture i subjekte pripovijedanja u polju stalnih zamjena, odgoda i proklizavanja.

U tom bi ključu bilo lagodnije čitati i Hodžićev roman kad takvu nakanu ne bio ometali spomenuti simptomi sraza tehnike i supstance¹⁹. Ali, tu smo već pred pitanjem, a možda i odgovorom, zašto je postmoderna poetika bila fenomen kratkoga daha i zašto je takoreći šaptom podlegla trendovima retradicionalizacije i trivijalizacije književnosti? Jedan od ključnih problema narativne strukture – odnos između priče i junaka postmoderna proza je razrješavala u korist priče, ali priče koja suspenduje referencijalnu iluziju i pretvara se u intelektualnu igru. U svome (uglavnom verbalnom ili uzaludnom!?) otporu globalizaciji jedan dio savremenog svijeta, onaj dio koji još uvijek nešto ČITA, hoće priču čiji je ishod u korist junaka, i to junaka kao reprezentata

¹⁷ Svijest o ovoj konstitutivnoj aporiji svjedočenja je još u rimskom pravu stvorila rezervu prema svjedočenju. Ono se otada u pravnim procedurama uzima s oprezom, čak i kada je potkrijepljeno sekundarnim svjedočenjima.

¹⁸ „Autobiografija je“, dodaje isti autor u nastavku, „odgovor na nepostojeći tekst stvarne, idealne, apsolutne autobiografije, koji pisac konkretnog teksta autobiografije svagda (najčešće, ake ne i uvek, nesvesno) ima na umu. (...) kao apokrifna ispovest ona je maska nečega što je odsudno, što je bitno za onoga ko se ispoveda i čija je odsudnost prisutna, delotvorna u onome što se kazuje i u onome što se prećutkuje“. (Kordić 2000: 105)

¹⁹ Zanimljiva je u tom pogledu jukstapozicija romana *Sonnenschein* (Zaprešić, 2007) hrvatske spisateljice Daše Drndić, koji predstavlja primjer uspješne izvedbe kolažnog miksanja literarnih, dokumentarnih i testimonijalnih tragova prošlosti, popraćenog dezintegracijom subjekta pripovijedanja na mnoštvo glasova stvarnih ili izmišljenih svjedoka. Ključ uspjeha je u fokusu na male pojedinačne priče koje ne dopuštaju 'velikoj pripovijesti' (u Hodžića *identitetskoj*) da se zaokruži i nadredi. K tome, status prirode kao izvora morala, težnja ka povratku konkretnom, neposrednom, punoći proživljene stvarnosti ontološki je protuslovan postmodernoj posredovanosti i konceptualizmu, kao konjunktivnijim modusima odnosa oblika prema iskustvu, s kojima Hodžić na planu forme samouvjereno koketira.

sasvim određene identitetske konfiguracije. Nanovo se otvaraju velika vrata velikim pričama s iznuđenom i uz nelagodu prihvaćenom pobjedom neoliberalizma koji svoj diskurs proglašava definitivnim ostvarenjem slobode, u kojoj je plauzibilan (da li i posve nazaoran?) povratak realizmu kao nultom stepenu pisanja. Utoliko nestaje i potreba pisaca da se 'stupase' prinoseći obol nekoj književnoj modi uz golem rizik eklektičkih strabizama, konstitutivnih napetosti i implozija svojstvenih upravo novom romanu Zuvdije Hodžića.

Izvori:

- Drndić, Daša, *Sonnenschein*, Fraktura, Zaprešić, 2007.
- Herbert, Zbigniew, *Wiersze zebrane*, prir. Ryszard Krynicki, Wydawnictwo a5, Kraków, 2008.
- Hodžić, Zuvdija, *Gusinska godina*, Pobjeda, Titograd, 1976.
- Hodžić, Zuvdija, *Davidova zvijezda*, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2000.
- Hodžić Zuvdija, *Svi moji*, OKF, Cetinje, 2016.
- Konrad, Džozef, *Srce tame*, Politika, 2004.

Literatura:

- Bečanović, Tatjana, *Narativni mozaik romana Davidova zvijezda Zuvdije Hodžića*, Almanah 33–34, Podgorica, 2006, str. 113–126.
- Capriqi, Basri, *Lutanje za svojom zvijezdom*, Sarajevske sveske, br. 05, Sarajevo, 2004, dostupno na <http://www.sveske.ba/en/content/lutanje-za-svojom-zvijezdom> ; pristup 6. 8. 2017.
- Kordić, Radoman, *Autobiografsko pripovedanje*, Narodna knjiga – Alfa, Beograd, 2000.
- Rebihić, Nehrudin, *Porodični album i sjećanje*, Bošnjačka riječ, Godina XI, broj 36–39, Centar za bošnjačke studije, Tutin, 2017, str. 179–182.
- Ruso, Žan-Žak, *Društveni ugovor*, Filip Višnjić, Beograd, 1993.
- Ruso, Žan-Žak, *Ogled o poreklu jezika*, IK Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad, 2001.
- Subašić Thomas, Sunita, *Epistemološka revolucija književnosti svjedocenja*, Sarajevske sveske, 43–44, Sarajevo, 2014, dostupno na <http://sveske.ba/en/content/epistemoloska-revolucija-knjizevnosti-svjedocenja> ; Pristup 8. 8. 2017.
- Tejlör, Čarls, *Izvori sopstva – stvaranje modernog identiteta*, Akademska knjiga, Novi Sad, 2008.

Vedad SPAHIĆ

THE THINNER END OF THE TELESCOPIC STICK

Of moral sources of the narrative identity in the novel *Svi moji* by Zuvdija Hodžić

Zuvdija Hodžić, as well as the majority of Bosniak writers of Montenegrin-Sandžak heritage, is an uncompromised follower of the essentialist concepts of selfhood. The mythological apotheosis of human life which is determined by patrimonial roots and mystical providential bonds, tangled with the primordial homeland in various whirlpools of life for him is a constant. The peripheral, liminal, and bastard identities of his native Gusinje, within the historical-memoir novel (a family chronicle) *Svi moji* are definitely being promoted into an ethically superior cultural-identity configuration based on liberal traditions of heterodox dervish movement of bektašije, the Montenegrin patrimonial humanism (humanity) and the highlander cognation with nature not just as a mode of biological survival but as a source of moral which supports the dialectics of unity of/in difference.

The idea of a renewed contact with nature, the healing of the antinomy between mind and sensuality, the overcoming of differences between people and the creation of „a community of collective activity“ are most closely linked to Habermas's thought of the modern as a project that has been abandoned too soon. In such a designed ideal agenda Hodžić himself sets certain restraints that are typical for this territory.

Key words: *historical-memoir novel, moral sources, essentialism, identity, stereotypes, postmodern narrative techniques*